

ПЕДАГОГИЧЕСКИ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОВЛАДЯВАНЕ НА КАЛЕНДАРНО-ТЕМПОРАЛНА ЛЕКСИКА В ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИ ПО БЪЛГАРСКИ ЖЕСТОВ ЕЗИК

Дияна Георгиева

Реюме: Статията е посветена на експериментално изследване, насочено към идентифициране на особеностите при овладяване на календарно-темпорална лексика от чуващи студенти чрез прилагане на конкретна педагогическа технология в обучението по български жестов език (БГЖЕ) като втори език (Е2). В изследването участват 180 чуващи студенти (всички от женски пол), които изучават основите на БГЖЕ като втора знакова система. Възрастовият диапазон варира в рамките на 18 и 32 години. В зависимост от приложената педагогическа технология, участниците са обособени в две групи: контролна (КГ) и експериментална (ЕГ). Съдържанието на апробирания обучителен инструмент представлява симбиоза между представяне на двигателно-пространствени структури, репрезентация на познание и графично кодиране, предлагащо надеждна информация за знаковите единици, които имат подчертано абстрактен характер. Диагностичната проверка на уменията за използване на календарно-темпорална лексика е извършена чрез поставяне на езикова задача, включваща изпълнение на жестове, изразяващи темпорални значения, които са условно разпределени в 8 категории по семантичен признак. При анализа на резултатите бяха идентифицирани статистически значими разлики в жестовата продукция на студентите от КГ и ЕГ в 6 семантични категории (<0.01 , <0.05). В 3 от тях получените данни са индикатор за високо ниво на значимост (<0.001). Резултатите ясно демонстрират позитивния ефект от приложената педагогическа технология при представянето на жестовете, обозначаващи календарно-времеви концепции.

Ключови думи: календарно-темпорална лексика, български жестов език, втори език, чуващи студенти, педагогически технологии

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MASTERING CALENDAR-TEMPORAL VOCABULARY IN THE TRAINING OF STUDENTS IN BULGARIAN SIGN LANGUAGE

Diyana Georgieva

Abstract: The article outlines the outcomes of an experimental study, aimed at identifying the features of mastering calendar-temporal vocabulary by hearing students via applying specific pedagogical technology in the teaching of BGSЛ as a second language (E2). Recruited are 180 volunteers, aged 18-32 years - hearing students (all female) who have studied the basics of BGSЛ as a second sign system. Depending on the applied pedagogical technology, the participants were divided into two groups: control (KG) and experimental (EG). The content of the tested training tool is a symbiosis between representation of motor-spatial structures, representation of knowledge, and graphical coding, offering reliable information about the sign units, which have a strongly abstract character. The diagnostic check of the skills for using calendar-temporal vocabulary was made by setting a linguistic task, including the performance of signs expressing temporal meanings, which were conditionally distributed into 8 categories on a semantic basis. The analysis of the results identified statistically significant differences in the sign production of students from KG and EG in 6 semantic categories (<0.01 , <0.05). In 3 of them the obtained data were an indicator of a high level of significance (<0.001). The results clearly demonstrated the positive effect of the applied pedagogical technology in the presentation of signs denoting calendar-time concepts.

Keywords: calendar-temporal vocabulary, Bulgarian sign language, second language, hearing students, pedagogical technologies

ТЕОРЕТИЧНА ОБОСНОВКА

Календарно-темпоралната лексика е структурен елемент в субстантивния композит на лингвистичните системи. Това са ценни номинации, които отразяват лингвистичната картина на света на нейните носители, неизменна част от тяхната непринудена ежедневна комуникация. Темпоралните лексикални маркери встъпват в качеството на мега-ориентир (подреждане на отдалечени случили се събития, планиране и ранжиране на бъдещи епизоди), от една страна, и макроориентир (организиране на дейността в рамките на деня, седмицата, месеца, годината) – от друга (Channon, 2002).

Лексикалните единици в БГЖЕ за концептуализация на времето могат да бъдат обособени в таксономична схема въз основа на определени критерии: етимология, семантика, вътрешна форма, структура, наличие/отсъствие на еквиваленти в българския вокален език.

В зависимост от семантичното съдържание календарно-темпоралните жестове условно се обособяват в няколко субкатегории: номинация за понятието време (ВРЕМЕ); жестове, обозначаващи времеви единици с неопределена продължителност (СРОК, МОМЕНТ); названия за отчитане на времето (СЕКУНДА, МИНУТА, ЧАС); обозначения на периоди от време, които имат цикличен характер (ПРОЛЕТ, СУТРИН, НОЩ); имена на празници (РОЖДЕН ДЕН, ВЕЛИКДЕН); номинации на исторически периоди (СРЕДНОВЕКОВИЕ, ВЪЗРАЖДАНЕ); определения на времеви отрязъци от ежедневно-приложно естество (ВАКАНЦИЯ, СЕМЕСТЪР); обобщени названия за модус на времето – минало (МИНАЛО, ДРЕВНОСТ), настояще (СЕГА, ДНЕС), бъдеще (БЪДЕЩЕ, УТРЕ).

По етимологичен признак, темпоралните жестове конвенционално се диференцират на първични (изначални) и заимствани. Атрибутивна характеристика на първичните по произход календарно-темпорални жестове е иконичността – закономерен феномен, обусловен от по-голямата емблематичност на визуално-кинетиците езици в сравнение със звуковете. Жестовете се изпълняват в триизмерно пространство и могат да приемат най-характерните части на референта, за да го изразят по конкретен начин (Baus et al., 2013). Сред календарно-темпоралните лексикални единици в БГЖЕ има жестове, мотивирани от движението на небесните тела. Например ИЗГРЕВ (конфигурацията G на дясната и лявата ръка и тяхното движение във възходяща дъга отразяват слънцето, което плавно изгрява) (Джангозова и колегия, 2006) и ГОДИНА (движението на ръката в същата конфигурация (с вариация) на нивото на устните и брадата по посока на часовниковата стрелка показва въртене на Земята около Слънцето) (вж. Попзлатева, 2017:30). Друга субкатегория жестови знаци са мотивирани от линейната представа за времето. Жестовете, възплъщаващи значение за минали събития, съдържат *движение назад*, докато *движението напред* като структурен сегмент символизира бъдещия времеви модус. За илюстрация могат да послужат лексикалните примери: БЪДЕЩЕ, ДРЕВНОСТ, ОТДАВНА, МИНАЛАТА ГОДИНА. Последователното изброяване на дните от седмицата е също модел на линейност, при който изпълнението на всеки следващ жест (ПОНЕДЕЛНИК, ВТОРНИК и т.н.) се извършва отляво надясно и обратно.

Като мотивирац признак може да послужи движението на стрелката на часовника. Класически пример е жестовият знак за ЧАС, който се артикулира с двете ръце, като едната е в конфигурация „показалец“, извършващ въртеливо движение над китката на другата ръка, където обикновено се

носи ръчният часовник. В условия на включване на числителите в жестове, обозначаващи ЧАС (ДВА ЧАСА, ТРИ ЧАСА и т.н.), при всички случаи се запазва иконичното движение в кръг, което имитира преместването на часовниковата стрелка върху циферблата.

Реализацията на някои двигателно-пространствени структури е обоснована от съществуващите културни традиции – например изпълнението на жеста за КОЛЕДА емблематично отразява една от празничните традиции, свързана с подреждането на елхата, в украсата на която присъстват множество светещи миниатюрни лампи.

Други жестове наречия (Тишева и колежия, 2017:81), носещи информация за отрязъци от денонощния цикъл, са визуално-кинетици отразения на намаляването (ВЕЧЕР) или увеличаването (СУТРИН) на количеството светлина чрез промяна в посоката (низходяща – възходяща) на двете ръце и локализацията им в жестовото пространство.

Интерес представлява онази част от изследваната оригинална лексика, включваща жестове, които в хода на времето приемат ролята на темпорални маркери като едно от производните им значения. Ярки образци на подобна семантична трансформация са жестовете ЗИМА и ЛЯТО, чиито първоначални значения са, съответно, за *студено* и *горещо*.

Проникването на лексикални единици в БГЖЕ от българския или други звукови езици, както и от чужди жестови знакови системи е лингвистично явление, детерминирано от липсата на оригинални жестове за обозначаване на някои понятия. От факторите, обуславящи своеобразния лексикален вакуум, най-голямо влияние имат стремежът към пестеливост на езикови средства и отсъствието в концепцията на ясен и достъпен за идентификация код, който може да бъде записан чрез използване на изобразителни средства. Внимание заслужава и фактът, че сред първично възникналите жестове съществуват и такива, които не се отличават с прозрачна вътрешна форма. Следователно тяхната мотивираща характеристика все още не е константна величина. Като типичен пример могат да бъдат посочени жестовата дума ВИНАГИ и нейният синоним ПОСТОЯННО с конфигурация В на дясна и лява ръка. Фрагменти от календарно-темпоралния лексикон на БГЖЕ са заимствани от руския жестов език (АВГУСТ, СЕПТЕМВРИ, ОКТОМВРИ¹), други представляват заемки от двуръчната дактилна азбука (ФЕВРУАРИ, ЮНИ, ЮЛИ, НОЕМВРИ, ДЕКЕМВРИ), а трети използват варианти на унициализация (вж. Попзлатева, 2017) – възпроизвеждане на първата дактилема от едноръчния алфавет с добавяне на характерно движение (СРЯДА², ОКТОМВРИ², НОЕМВРИ²). В лексикалната палитра намират място и жестове, за чиято природа са присъщи съчетания от заемки на характерните за жестовите знакови езици иконични образи, съответстващи на реалиите. Такъв е жестът ЕСЕН, при който двете

ръце изобразяват листо и извършват плавни движения отгоре надолу, имитиращи природното явление *листопад* (Джангозова и колегия, 2006).

По структура жестемите, номиниращи отделните единици на календарната система, се разделят на прости и сложни – класификация, която е аналогична с тази във вокалните езици. Пример за прост жест е ПРОЛЕТ, а за сложен – жестът за ДЪЛГОСРОЧЕН (ДЪЛГО + СРОК).

Като специфичен вид сложни лексикални единици, отразяващи календарно-темпорални значения, са визуално-кинетичните структури, които позволяват инкорпориране на числителни маркери. Инкорпорацията е морфологично явление, при което един лексикален елемент се добавя към друг, а получената конструкция представлява единична жестема. Разглежданият феномен в БГЖЕ е предмет на анализ в трудовете на Лозанова (2018, 2002), който се основава върху обемен материал, получен от българските носители на визуално-кинетичния език. Най-често при изразяване на значения за фиксиран времеви отрязък в БГЖЕ, както в изречението *Самолетът излита в три часа*, се използва аналитичната конструкция „жест – цифра + жест за време“.

В календарно-темпоралния речник на БГЖЕ се отбелязват определени сходства с българския звуков език. В жестовия език (ЖЕ) семантичният компонент на МЛАД и МЛАДОСТ се изразява с един и същ визуално-кинетичен знак. По аналогия, във вокалния език думите *млад* и *младост*, макар и различни по форма, имат общ произход. В допълнение, като сродна характеристика на темпоралната лексика в двете езикови системи, базирани върху различна материална субстанция, може да се приеме развитието на времеви значения при лексеми, които имат пространствена семантика. Например жестът, представящ пространствената позиция БЛИЗО, във времеви контекст означава НЕОТДАВНА. Тази особеност се отнася в пълна степен и за жеста ДАЛЕЧЕ (като пространствена номинация) и НЕ ТОЛКОВА СКОРО (в темпорален план).

От друга страна, в сферата на календарно-темпоралната лексика на БГЖЕ и българския звуков език се идентифицират съществени разлики. В конкретика, обемът на значенията на лексемите в двата езика може да не е в позиция на корелация. Понятията, обозначени с различни думи в българския звуков език, могат да бъдат представени в БГЖЕ чрез използване на едни и същи жестове. Подобни образци се откриват при изразяване на семантичното съдържание на ВИНАГИ, ПОСТОЯННО, РЕДОВНО; ОТ ВРЕМЕ НА ВРЕМЕ и ПОНЯКОГА, КРАЙ и ФИНАЛ. В същото време съдържанието на една дума от българския устен език може да бъде предадено на различни по визуално-фонемни състав жестеми. Например, на лексикалната единица *край* (финал) в значението „крайна точка от времеви цикъл“ и в значението „момент на приключване на определена дейност или събитие“ съответстват различни жестове.

При използване на сравнителния подход към темпоралната лексика на БГЖЕ и други кинетични знакови системи се регистрират подобия, които са по-големи отколкото между жестовите и вокалните езици. Съвпаденията са по отношение на жестеми като СЕГА, БЪДЕЩЕ, МИНАЛО, ЗИМА и някои други, които са напълно еквивалентни както по форма, така и по семантичен компонент. В най-голяма степен това се отнася за жеста ЗИМА (двата артикулатора в конфигурацията *юмрук* се огъват в лакътните стави и се притискат към корпуса на тялото, като изобразяват треперенето на „замръзващ“ човек), който се характеризира с еднакво изпълнение в немски, британски, руски, португалски, американски, турски, японски, румънски и някои други жестови езици. Друг интересен факт е, че в различните визуално-кинетични лингвистични системи жестовете с еднакво значение могат да се различават по форма, но паралелно да бъдат мотивирани от един и същ или подобен признак. Например произходът на жеста със значение на „година“ в БГЖЕ и в американския жестов език (ASL) е детерминиран от движението на Земята около Слънцето, въпреки различията в изпълнението. Жестът НЕДЕЛЯ в британския жестов език (BSL) изобразява молитва. Напълно основателно е да се приеме, че в БГЖЕ формата на този жест-знак е мотивирана от религиозния мироглед – жестът описва движение, което представлява кръстния символ на вярата.

Наблюдаваните разлики в обхвата на темпоралната лексика на отделните жестови езици са също естествено явление. Значението на жеста ПРОЛЕТ в руския жестов език (RSL) се асоциира с разтопяването на снега и е представено чрез пружиниращо движение, имитиращо топенето на снежна преспа. В БГЖЕ същото понятие съдържа концепция за „растеж“, „раззеленяване“, и съответният иконичен знак показва този природен процес.

Календарно-темпоралната лексика в БГЖЕ е само малка част от лексикалния корпус на лингвистична система с уникален визуално-кинетичен код, към овладяването на който проявяват интерес чуващите, които имат стремежа да се формират като вторични лингвистични личности.

През последните години изучаването на ЖЕ от чуващи като втори език (E2) се налага като актуален проблем, генериращ плодотворни дискусии и новаторски проучвания. Изследванията върху способността за овладяване на E2 бележат значителен напредък, поради голямото разнообразие от теоретични позиции, които стимулират научната амбиция към откриване на начина, по който човешкият мозък функционира за репрезентиране на втория език (Ангелова, 2018). В сравнение с първия език (E1), изучаването на E2 е резултат от сложен набор от променливи. Докато на пръв поглед чуващите, които изучават ЖЕ като втори език, се намират в позиция на еднаква „езикова конюнктура“, формирането на техните жест-

знакови компетенции е повлияно от възрастта, на която за първи път са се докоснали до новата езикова материя, от времетраенето и вида на обучение, от средата (формална/неформална), в която са получили езиковата подготовка, от мотивите за изучаване на ЖЕ, от техните лингвистични познания по различен от първия им език втори (устен) език. Нелингвистични фактори като способност за оптимално прилагане на E1 трансфер в хода на усвояване на жестовия език като E2 (Supalla, Hauser & Bavelier, 2014; Vochner et al., 2016), мотивация, стилове и стратегии на учене също не трябва да се пренебрегват като интензитет на влияние върху степента на успешното опериране с новия лингвистичен код на E2. Тези фактори, детерминиращи тип езиково поведение, реализиращо се чрез визуално-кинестична модалност, са силно индивидуални, което обуславя затруднения в тяхното количествено определяне.

Откриването на систематизирани модели в лицето на толкова обширни вариации от променливи изисква взаимодействие на различни теоретични перспективи. Новата необходимост доведе до превръщане на изследванията върху E2 в необичайно интердисциплинарно начинание, което обединява неограничените ресурси на лингвистика, психология, социология, антропология и педагогика.

Разширяването на научните търсения в сферата на жестовия знаков език, като E2, доведе до идентифициране на друга важна детерминанта – модалността. Наг половин век всеотдайна дейност позволи на изследователите на жестовия език да предоставят неопровержими доказателства за равноценния статут на естествените знакови езици спрямо вокалните по отношение на тяхната автономност, сложност и експресия (Emmorey, et al., 2008; Fenlon et al., 2007). Еквивалентността обаче не кореспондира с идентичност. Съвременните когнитивни и лингвистични проучвания върху жестовия език разкриха впечатляващ набор от потенциални ефекти на модалността (Brentari et al., 2012; Ortega & Morgan, 2015; Quinto-Pozos, 2008; Трошева, 2008), която се диференцира от тази на звуковия език в трите ареала на фонологичния домейн: начина на артикулация, при който малкият по обем говорен артикулятор (включващ специализирани органи) силно контрастира на двойката мануални артикулатори (ръцете); пространството, където се реализира лесностъпен визуално-кинестичен код; иконичността, която има висока степен на презентация в жестовия език в сравнение с вокалния език.

Контрастът в модалността между първите звукови езици (E1) и вторите визуални езици (E2) може да повлияе върху точността при реализацията на знаковите езици в рецептивен и експресивен план (Rosen, 2004). Фундаменталните разлики в модалността не позволяват директни трансфери на фонологична материя от вокалния език към

знаковия език (Ortega & Morgan, 2010:70). Жестовият език е естествен език с автономна структура, която значително се дистанцира от звуковия език (Попзлатева, 2017). Знаците са композирани от пет фонологични параметъра: форма на ръката (брой изтеглени напред/прибрани пръсти), ориентация на дланта (посоката, в която е обърната), локализация (мястото, където се възпроизвежда формата на ръката върху тялото или в пространството), движение (статична/динамична позиция на формата на ръката) и немануални маркери (движения на поглед, вежди, уста, наклон на главата и др.).

За чуващите, изучаващи знаковия език като Е2, наличието на минал опит в използването на често срещани жестове в тяхната общност (например жестове, съпровождащи устната реч, лицева експресия или други немануални знаци) може да послужи като богат източник на крос-лингвистична инкорпорация (Brentari et al., 2012; Ortega & Morgan, 2015). От друга страна, обучаваните лица е възможно да не успеят да възприемат малки, но лингвистично значими характеристики, които са типични за формите на ръката в съществуващата жест-знакова фонетична категория. Стига се до замяна на едни форми с други, заимствани от собствения инвентар от жестове, които са много близки, но не и идентични с оригиналните форми на артикулаторите. Точно такъв тип грешки са документирани от лингвисти, проучващи жест-знаковите умения на начинаещи в усвояването на британски знаков език – BSL (Thompson et al., 2010).

По неотдавнашни данни, в България повече от около 37 000 души (глухи и чуващи) използват национален жестов език. Една част от потребителите обикновено са чуващи студенти, които в рамките на университетските програми за обучение на глухи изучават БГЖЕ като втори език (Е2), който използва различна от техния първи език модалност. Доминиращ процент от обучаваните студенти (предимно от женски пол) обикновено не са посещавали жестови преводачи или специалисти, работещи по програми за обучение на глухи. Преди университетския курс те са с нулеви или оскъдни познания по визуално-кинетичния език.

В съвременното българско образование стремежът да се проникне в дълбоката същност на знаковия език провокира интензивни изследвания, чиито резултати довеждат до промяна на научната парадигма в посока оспорване на монопола на вокалния език. Отчита се активна изследователска дейност по отношение на лингвистичните, психолингвистичните, невropsихологичните и социалните аспекти на БГЖЕ (Лозанова, 2018; Попзлатева, 2020; Тишева и колежия, 2017; Замфиров, 2016; Цветкова-Арсова, 2015; Балканска, 2009). Продължава да се поддържа инициативата за развитие и разпространение на БГЖЕ. Вниманието на голяма част от българските изследователи е центрирано предимно към

детската популация и прилаганите стратегически подходи за овладяване на БГЖЕ. В българския литературен фонд се откриват съвременни научни дискусии, в които на базата на солидни аргументи се издига тезата за вербалния характер на знаковия език и се акцентира върху безспорните му преимущества в развитието на глухите деца и детската общност от чуващи със специални образователни потребности (Попзлатева, 2020). Други публикации отразяват научния интерес на авторите към използването на визуално-кинестичната модалност като потенциална възможност за комуникация при глухи деца, слухопротезирани по метода на Кохлеарната имплантация (Балканска, 2009; Трошева, 2013). Част от проведените изследвания са практически ориентирани към технологиите за овладяването на БГЖЕ от глухи деца (предучилищна и начална училищна възраст) в широк контекст, позволяващ реализацията на принципа за приобщаване в общообразователната среда (Балканска и колежия, 2020). Научен разцвет бележат методи и стратегии, които се основават върху начините за представяне и изпълнение на жестовия език в обучението на деца със сложна структура на нарушенията, каквото е сляпоглухотата (Цветкова-Арсова и колежия, 2020). Научно признание се полага и на изследователите, посветили своите анализи на технологии, които се използват за придобиване на професионални компетенции, свързани с прилагане на специален вид превод, който е коренно различен от превода на чуждите вокални езици по отношение на целите и задачите, съдържанието на дейността на преводача на българския знаков език, неговата професионална мисия (Съева, Стоянова, 2020).

Като цяло обаче се отчита дефицит на публикации, съдържащи изследователски корпуси, свързани с овладяването на БГЖЕ от чуващи студенти като втори език и в частност – опериране с лексикон, обозначаващ календарно-темпорални понятия като атрибутивен компонент в структурата на жест-знаковата лингвистична система, и технологиите за неговото усвояване.

Представените научни факти аргументираха избора на фокус на експерименталното изследване, поставен върху овладяването на календарно-темпорална лексика от чуващи студенти чрез прилагане на конкретна педагогическа стратегия в обучението по БГЖЕ.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на емпиричното изследване е обвързана с идентифициране на особеностите при овладяване на темпоралната лексика от чуващи студенти чрез определена педагогическа технология в обучението по БГЖЕ като Е2. **Обект** на изследването е календарно-темпоралната лексика в БГЖЕ, изучаван като втори език (Е2) от чуващи студенти. В качеството на **предмет** се определят особеностите при използване на темпоралната

лексика от чуващи студенти, изучаващи български знаков език като втора лингвистична система чрез допълваща обучителна технология.

Формулираната **хипотеза** налага предположението, че в процеса на овладяване на темпоралните лексикални единици прилагането на допълваща технология има очакван позитивен ефект в обучението на чуващи студенти по БГЖЕ като втора знакова система.

В експерименталното изследване, покриващо продължителен период от време, участват 180 студенти, обучавани в бакалавърска и магистърска програма по „Специална педагогика“, които получават базисна подготовка по български знаков език. Всички имат начален старт за придобиване на жест-знакова компетентност независимо от техния възрастов диапазон, който варира в рамките на 18 – 32 години. Всички изследвани лица са представители на женския пол. В зависимост от прилаганата стратегия за усвояване на визуално-кинетиците знаци участниците са обособени в две еднакви по количествено разпределение групи: контролна (90) и експериментална (90).

В обучителните сесии жестовете са представяни от изследователя по два начина. Първият начин е свързан с демонстриране на жестовата дума без включването на коментар при нейното изпълнение. При втория вариант показването на жеста е съпроводено от обяснителен елемент, съдържащ класифициране на жеста, интерпретация за неговия произход, изтъкване на мотивиращия признак и описание на детайли от реализацията на пространствено-кинетиците структура. За по-абстрактните знакови единици се прилага записване на символи, съдържащи информация за параметрите на жеста.

Диагностичната проверка на жест-знаковите умения е извършена от екзаминатора, който има 12-годишен опит в преподаването на БГЖЕ. Формулирана е въз основа на определени количествени и качествени критерии, заложили в учебните програми на дисциплините, фиксирани в учебния план на студентите по „Специална педагогика“ – бакалавърска и магистърска степен на подготовка.

За целите на експерименталното изследване е разработен протокол за оценяване на експресивните умения при използване на темпорална лексика от чуващи студенти. Предвидената езикова задача се реализира с помощта на предварително конструиран списък, който съдържа 90 лексикални единици, обозначаващи времеви концепции. Те са обособени в 8 категории, разделени по семантичен признак: (1) номинация за понятието *време*; (2) обобщени названия за минало, настояще и бъдеще модус на времето; (3) номинации на исторически периоди; (4) определения на времеви отрязъци от ежедневно-приложно естество; (5) имена на празници; (6) обозначения на периоди от време, които имат цикличен характер; (7) жестове, обозначаващи времеви единици с неопределена

продължителност; (8) названия за отчитане на времето.

Емпиричните данни са обработени чрез използване на описателни статистики, а достоверността в различията на получените резултати е определена по Т-критерий на Student. Всички калкулации са извършени чрез използване на програма Excel. 2010.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Анализът на резултатите, информиращи за особеностите при опериране с темпорална лексика от чуващи студенти, изучаващи БГЖЕ като Е2, се основава на изпълнението на езикова задача, включваща 8 категории жест-знакови единици за кодиране на темпорални характеристики. В езиковото поведение на студентите са установени закономерни тенденции, произтичащи от особеностите на знаковия език, овладяван като втори език.

На първо място следва да се отбележи фактът, че 43 студенти (43,77%) са стигнали горната граница от правилно кодирани жестове. Средната стойност на успешно продуцираните знакови единици с темпорални значения е 75,00%. Анализът показва 93% реализация на знаковите единици, попадащи в първата категория. Високият резултат е детерминиран от визуалната яснота на жеста и глобалния контекстуален маркер за време, свързан с неговото измерване. На втора позиция се нарежда категорията, в която са имената на празници (85%), следвана от номинациите за отчитане на времето (79%) и определенията за времеви отрязъци от ежедневно-приложно естество (77%). 73% от лексикалните единици, обозначаващи периоди от време с цикличен характер, се отличават с точност на изпълнението. Регистрираната квота в семантичен раздел 7 е 71%. Количеството на правилно продуцирани жестове намалява право пропорционално на тяхната сложност във 2 категория (63%). В края на категориалната схема се намират жестовите знаци, отразяващи времеви концепции за исторически периоди от време. В този ареал е регистриран най-ниският процент правилно изпълнени пространствено-кинетики структури (57%), което свидетелства, респективно, за най-висока степен на сложност в сравнение с останалите лексикални единици. Трудността при репродукцията на жестовете е обусловена от слабото им задържане в паметта, поради заличаване на техния конкретен характер и придобиване на по-висока степен на обобщеност. Най-честите грешки при експресията са идентифицирани в локализацията на жестовете, свързана с мястото на изпълнение и местоположението, а позициите на темпоралните знаци в триизмерното пространство се отличават с голямо разнообразие. В дименсията движение също са констатирани неточни изяви. Студентите възпроизвеждат основните, второстепенните и преходните движения с по-голям интензитет и

по-висока скорост от предвидената в жест-знаковата норма.

В процеса на усвояване на визуално-кинетиците структури, отразяващи темпорални значения, беше използвана конкретна педагогическа технология за въвеждане и представяне на жестовете, която доведе до диференциране на резултатите в двете групи: контролна и експериментална.

Сравнителният подход към получените данни в първата категория жестове (КГ 19.42 ± 0.05 , ЕГ 19.51 ± 0.11) позволи установяването на незначителни различия между двете групи ($t=1.159$, $p>0.05$), което е доказателство за бързината, с която студентите диференцират значенията за *календарно време* и на родовото понятие *метеорологично време*. Тази способност, допълнена от прозрачната вътрешна форма на жеста, намира отражение в правилното кодиране на пространствено-кинетиците информация. Сходна тенденция се отбелязва в експресивните умения на участниците в изследването, отнасящи се до жестове, които обозначават времеви отрязъци от ежедневно-приложно естество. Близките резултати на КГ (10.47 ± 0.07) и ЕГ (10.57 ± 0.13) обуславят статистически незначимата разлика ($t=1.341$, $p>0.05$). Студентите са формирали ясна представа за това как промяната в един параметър променя и значението на знака, но все още липсва прецизност в артикулацията на жеста. Разпределението на средните величини, отразяващи реализацията на времевите единици от категория 2 (КГ 8.42 ± 0.07 , ЕГ 9.09 ± 0.10), показва силна доминация в рамките на експерименталната група, което формира изразена статистически значима разлика ($t=5.600$, $p<0.001$). Очевидно студентите, стимулирани от допълнителни обяснения и коментари при усвояване на жестовете, демонстрират по-голяма гъвкавост в мисленето по време на изпълнение на тази част от лингвистичната задача. От анализа на данните за проверката на уменията в категорията жестове, номиниращи времеви единици с неопределена продължителност, също се установи сигнификантна разлика в презентирането на двете групи (КГ 8.72 ± 0.08 , ЕГ 9.26 ± 0.10 , $t=4.215$, $p<0.001$). Усвояването на фонетичните вариации позволи на участниците от експерименталната група да кодират правилно темпоралните значения на понятията от разглежданата категория. От друга страна, наблюденията потвърждават, че грешките на студентите от контролната група имат най-силно проявление в параметъра движение, следван от локализацията и ориентацията на дланта. Подобна закономерност беше отчетена в категория 6, в която студентите от контролната група демонстрираха слабо изразен експресивен компонент. Реализираните средни стойности в групите (КГ 8.37 ± 0.07 , ЕГ 9.46 ± 0.26) подкрепиха статистическата значимост на регистрираната разлика в рамките на изследвания ареал ($t=4.053$, $p<0.001$). Регистрираните данни в експерименталната група по отношение на

останалите семантични области също контрастират до голяма степен на данните от контролната група в полза на първата. Статистически значимите различия са в категория 3 (КГ 8.36 ± 0.13 , ЕГ 8.90 ± 0.13 , $t=2.866$, <0.05), следвани от категория 5 (КГ 18.41 ± 0.28 , ЕГ 19.39 ± 0.32 , $t=2.305$, <0.05) и категория 8 (КГ 17.92 ± 0.22 , ЕГ 19.20 ± 0.37 , $t=2.998$, $p<0.01$). Преимущество по-високите постижения на участниците от експерименталната група са индикатор за ефективността на приложената педагогическа технология, при която вниманието на студентите се фокусира към разбирането на перспективата на комуникативния партньор, произхода и развитието на жестовете – наречия за време, тяхната локализация, специфичната форма на ръката и нейната статична или динамична позиция. Това обяснява по-малко регистрираните неточности в отделните параметри на жеста, които се отнасят предимно за формата на ръката. Тези грешки обаче са доказателство за сложните модели, по които функционира вътрешната структура на езика.

ИЗВОДИ

- Студентите от контролната и експерименталната група демонстрират сходни резултати при кодиране на календарно-темпорални значения чрез използване на пространствено кинетична модалност в семантична категория едно и четири. В К1 сходните резултати очевидно се дължат на високата степен на иконичност на знаците, което позволява сравнително лесното овладяване на съчетанието от визуално-пространствени характеристики и тяхната презентация. За К4 обяснението може да се открие в близките до учебната ситуация на студентите реалии, които често присъстват в техния „жизнен цикъл“ (СРОК, ВАКАНЦИЯ и др.).
- Най-високото ниво на статистически значими различия се регистрира в три от диференцираните категории – 2, 6 и 7. По-високите резултати на студентите от ЕГ изтъкват позитивния ефект от апликацията на конкретната педагогическата технология. Поради спецификата на различната от звуковия език пространствено-кинетична модалност на жестовия език (Е2), съществува необходимост от допълнителни разяснения, тълкувания и коментари.
- Статистически значимите разлики между КГ и ЕГ в останалите три категории са също в подкрепа на използваната технология. Необходимостта от фасилитиращи стратегии не е изненадваща, като се имат предвид документираните трудности при продуцирането на изобразителни конструкции от лицата, които усвояват жестовия език като Е2.
- Определен процент от студентите, представители на експерименталната група (43,77%), са овладели необходимия

лексикален минимум от жест-знакови единици за реализиране на комуникативни интенции, свързани с времеви отношения. Това е препратка към извод, свързан с обусловеността на експресивните умения от други фактори, които са предмет на бъдещи изследвания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Научният фокус на проведеното експериментално проучване беше поставен върху ефективността от приложената педагогическа технология в обучението на чуващи студенти по БГЖЕ на равнище календарно-темпорална лексика на жест-знаковата система, функционираща като Е2. Регистрирането на лексикалните единици в жест-знаковата продукция на участниците в изследването позволи установяването на техните постижения в нова за тях пространствено-кинетична модалност. Документирането и отчитането на езиковото поведение на студентите включваше 8 категории знакови единици, диференцирани по семантичен признак: номинация за понятието *време*; обобщени названия за минал, настоящ и бъдещ модус на времето; номинации на исторически периоди; определения на времеви отрязъци от ежедневно-приложно естество; имена на празници; обозначения на периоди от време, които имат цикличен характер; жестове, обозначаващи времеви единици с неопределена продължителност; названия за отчитане на времето. Статистическите данни показаха високо ниво на значимост за 6 ареала, като в три от тях стойностите отразяват забележителен контраст в жест-знаковата експресия на двете сформирани групи. Статистически значимите разлики са надежден индикатор за позитивния ефект на приложената педагогическа технология при овладяването на календарно-темпоралния лексикон от чуващи студенти, за които БГЖЕ се явява втори език в комуникацията. Потвърди се предварително формулираната хипотеза заради проявения очакван ефект.

Резултатите от изследването представят актуална картина на експресивните умения на студентите по отношение на част от лексикалния композиционен материал в структурата на жест-знаковата система. Получените данни могат да послужат като примерен ориентир за потребителите, проявяващи стремеж към развитие на компетенциите по БГЖЕ като втори език, и за преподавателите, които са мотивирани да прилагат стратегии за оптимизиране на обучението по Е2. Проведеното изследване е опит да се формулират въпроси, да се предоставят теми за дискусия, да се очертаят проблеми, мотивиращи нови изследвания за специалистите – радетели за популяризирането и развитието на БГЖЕ.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Angelova, P. (2018): Ангелова, П. (2018) Втори език за деца, *Рийдър за учителя*, Изд. „Елиас Канети“, Р. [Angelova, P. (2018). Vtori ezik za detsa, *Reader za uchiteliya*, Izd. “Elias Kaneti”].
- Balkanska, N. (2009): Балканска, Н. (2009). Кохлеарната имплантация в детска възраст – приложение, рехабилитация, обучение. С. [Balkanska, N. (2009). Kohlearnata implantatsia v detska vazrast – prilozhenie, rehabilitatsia, obuchenie, S.].
- Balkanska, N., Lozanova, Sl., Dionisieva, K. (2020): Балканска, Н., Лозанова, Сл., Дионисиева, К. (2020). Методическо ръководство за обучение по български жестов език в предучилищна и начална училищна възраст, МОН, С. [Balkanska, N., Lozanova, Sl., Dionisieva, K. (2020). Metodicheskoto rakovodstvo za obuchenie po balgarski zhestov ezik v preduchilishtna I nachalna uchilishtna vazrast, MON, S.].
- Baus, C., Carreira, M. & Emmorey, K. (2013). When does iconicity in sign language matter? *Language and Cognitive Processes*, 28(3), 261-271.
- Bochner, J. N., Samar, V. J., Hauser, P. C., Garrison, W. M., Searls, J. M. & Sanders, C. M. (2016). Validity of the American Sign Language discrimination test, *Language testing*, 33(4), 473-495.
- Brentari, D., Copolla, M., Mazzone, L. & Goldin-Meadow, L. (2012). When does a system become phonological? Handshape production in gesturers, signers, and homesigners, *Natural Language and Linguistic Theory*, 30(1), 1-31.
- Channon, R. (2002). Signs are single segments, Phonological representations and temporal sequencing in ASL and other signed languages, *Sign Language and Linguistics*, 5, 99-102.
- Emmorey, K., Borinstein, H., Thompson, R. & Golan, T. (2008). Bimodal bilingualism, *Bilingualism: Language and Cognition*, 11(1), 43-61.
- Fenlon, J., Denmark, T., Campbell, R. & Woll, B. (2007). Seeng sentence boundaries, *Sign Language and Linguistics*, 10, 177-200.
- Jangozova, Sp., Mosheva, M., Staikov, L. (2006): Джангозова, Сп., Мошева, М., Стайков, Л. (2006). Български жестомимичен речник, ИК Кураж – Тишина, С. [Jangozova, Sp., Mosheva, M., Staikov, L. (2006). Balgarski zhestomimichen rechnik, IK Kurazh – Tishina, S.].
- Lozanova, Sl. (2018): Лозанова, Сл. (2018). Българският жестов език като предмет на лингвосомиотично изследване – методология и изводи, *Научни и практически аспекти на приобщаващото образование: материали от Юбилейна научна конференция с международно участие*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 260-269. [Lozanova, Sl. (2018). Balgarskiyat zhestov ezik kato predmet na lingvosemiotichno izsledvane – metodologiya I izvodi, *Nauchni I prakticheski aspekti na priobshtavashtoto obrazovanie: materialii ot Iyubileina nauchna konferenciya s mezhdunarodno uchastie*, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, Sofia, 260-269].

- Lozanova, Sl. (2002): Лозанова, Сл. (2002). Предпоставки за развитие на билингвизма като метод за обучение на деца с увреден слух, *Специална педагогика*, УИ, София. [Lozanova, Sl. (2002). Predpostavki za razvitie na bilingvizma kato metod za obuchenie na detsa s uvreden sluh, *Sptsialna pedagogika*, UI, Sofia].
- Ortega, G. & Morgan, G. (2010). Comparing child and adult development of a visual phonological system, *Language, Interaction, & Acquisition*, 1(1), 67-81.
- Ortega, G. & Morgan, G. (2015). Input processing at first exposure to a sign language, *Second Language Research*, 1-21.
- Popzlateva, Ts. (2017): Попзлатева, Ц. (2017). Въведение към речник на българския жестов език. В: *Речник на българския жестов език*, МОН, С. [Popzlateva, Ts. (2017). Vavedenie kam rechnik na balgarskiya zhestov ezik. V: *Rechnik na balgarskiya zhestov ezik*, MON, S.].
- Popzlateva, Ts. (2020): Попзлатева, Ц. (2020). Невропсихологични детерминанти на вербалната комуникация с устен и жестов език, *Образование и изкуства: Традиции и перспективи, Сборник доклади от Научно-практическа конференция, посветена на 80-годишнината от рождението на проф. д-р Георги Бишков*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 469-478. [Popzlateva, Ts. (2020). Nevropsihologichni determinant na verbalnata komunikatsiya s ussten i zhestov ezik, *Obrazovanie i izkustva: Tradicii i perspektivi, Sbornik dokladi ot Nauchno-prakticheska konferenciya, posvetena na 80-godishninata ot rozhdenieto na prof. d-r Georgi Bbizhkov*, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 469-478].
- Quinto-Pozos, D. (2008). Teaching American Sign Language to hearing adult learners, *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 137-158.
- Rosen, R. (2004). Beginning L2 production errors in SL Lexical phonology, *Sign Language and Linguistics*, 7, 31-61.
- Saeva, Sv., Stoiyanova, I. (2020): Съева, Св., Стоянова, И. (2020). Педагогическо ръководство за подготовка на преводачи по български жестов език, МОН, С. [Saeva, Sv., Stoiyanova, I. (2020). Pedagogicheskoto rukovodstvo za podgotovka na prevodachi po balgarski zhestov ezik, MON, S.].
- Supalla, T., Hauser, P. C. & Bavelier, D. (2014). Reproducing American Sign Language sentences: *Cognitive scaffolding in working memory*, *Frontiers in Psychology*, 5, 1-16.
- Thompson, R. L., Vinson, D. P. & Vigliocco, G. (2010). The link between form and meaning in BSL: Lexical processing effects in a phonological decision task, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 36(4), 1017-1027.
- Tisheva, J. i kolektiv (2017): Тишева, Й. и колектив (2017). Теоретично описание на граматиката на българския жестов език, МОН, С. [Tisheva, J. i kolektiv (2017). Teoretichno opisanie na gramatikata na balgarskiya zhestov ezik, MON, S.].
- Trosheva-Asenova, A. K. (2008): Трошева-Асенова, А. К. (2008). Закономерности в овладяването на жестовия език от децата с увреден слух, *Специална педагогика*, 13(1), 46-55. [Trosheva-Asenova, A. K. (2008). Zakonomernosti v ovladiyavaneto na zhestoviya ezik ot detsata s uvreden sluh, *Spetsialna pedagogika*, 13(1), 46-55].

- Trosheva-Asenova, A. (2013): Трошева-Асенова, А. (2013). Жестова комуникация и кохлеарна имплантация, *Годишник на Шуменския Университет*, том XVII D, УИ "Епископ Константин Преславски", 38-43, http://shu.bg/sites/default/files/izdaniq/God_na_PF_2013.pdf . [Trosheva-Asenova, A. (2013). Zhestova komunikatsiya i kohlearna implantatsiya, *Godishnik na Shumenskiya Universitet*, tom, XVII D, UI "Episkop Konstantin Preslavski", 38-43].
- Tsvetkova-Arsova, M. (2015): Цветкова-Арсова, М. (2015). Педагогика на деца и ученици с множество увреждания, *ИК „Феномен“*, С. [Tsvetkova-Arsova, M. (2015). *Pedagogika na detsa i uchenitsi s mnozhestvo uvrezhdaniya*, *IK "Fenomen"*, S.].
- Tsvetkova-Arsova, M., Borisova, D., Parapanov, Sv. (2020): Цветкова-Арсова, М., Борисова, Д., Парананов, Св. (2020). Методическо ръководство за обучение на сляпо-глухи по български жестов език и алтернативни средства за комуникация, *МОН*, С. [Tsvetkova-Arsova, M., Borisova, D., Parapanov, Sv. (2020). *Metodicheskoto rakovodstvo za obuchenie na slyapo-gluhi po balgarski zhestov ezik i alternativni sredstva za komunikatsiya*, *MON*, S.].
- Zamfirov, M. (2016): Замфиров, М. (2016). Особенности на невербалната комуникация при ученици със слухови нарушения в условията на интегрирана учебна среда, *VI Есенен научно-образователен форум Модернизация на образованието 11-12 ноември*. [Zamfirov, M. (2016). *Osobenosti na neverbalnata komunikatsiya pri uchenitsi sas sluhovi narusheniya v usloviyata na integrirana учебна среда*, *VI esenen nauchno-obrazovatelyen forum Modernizatsiya na obrazovaniето 11-12 noemvri*].

За авторите:

Доц. д-р Дияна Георгиева – преподавател по „Специална педагогика“ (Слухово-речева рехабилитация, Специфична комуникация при деца със слухови нарушения, Жестов език и дактил при глухи деца, Деца и ученици с множество увреждания) в ПФ на ТрУ. Научни интереси: слухово-речева рехабилитация, алтернативна комуникативна терапия при глухи деца и деца с множество увреждания. Автор на книги и публикации в областта на слухово-речевата рехабилитация и алтернативната комуникация при деца със специални образователни потребности.

Контакт: Стара Загора, ул. „Армейска“ 9

E-mail: paskaldi1929@abv.bg

About the authors:

Assoc. Prof. Diyana Georgieva, PhD – Lecturer in Special Pedagogy (Hearing and Speech Rehabilitation, Specific Communication in Children with Hearing Impairments, Sign Language and Fingerspelling in Deaf Children, Children and Students with Multiple Disabilities) in PF of TrU. Research interests: hearing and speech rehabilitation, alternative communication therapy for deaf children and children with multiple disabilities. Author of books and publications in the field of Hearing and Speech Rehabilitation and Alternative Communication for Children with Special Educational Needs.

Contact: Address: Stara Zagora, 9 Armeyska Str

E-mail: paskaldi1929@abv.bg